

ZBYNĚK SVITÁK

POČÁTKY KLÁŠTERA CISTERCIAČEK V POHLEDU

Kláster cisterciaček Vallis sanctae Mariae v Pohledu u Havlíčkova, dříve Německého, Brodu je obecně znám jako chudý a nepřilíš významný duchovní ústav, který v dějinách země nehrál žádnou významnější roli. Zřejmě z tohoto důvodu se na jeho děje nesoustřeďuje pozornost historického bádání, jak je možné usuzovat z nepřilíš rozsáhlé odborné literatury, která se ve velké většině dotýká pohledského kláštera pouze okrajově. Obvykle se zabývá jen vybranými etapami z jeho dějin, jejichž výklad je pak chápán jako okrajový a doplňující k dějinám oněch institucí, které s klásterem přišly do styku. Z této nahodilosti potom pramení neujasněnost výkladu některých úseků klášterních dějin, především samotných počátků kláštera, jejichž výklad se nemůže opírat o dochovanou zakládací listinu ani o příslušné množství dalších nadačních listin. Ale i ty zmínky v pramenech, které se dochovaly po naše časy a které máme k dispozici, nejsou vždy interpretovány korektně. Proto se ukazuje potřeba znovu přehlednout fakta a zrevidovat závěry starší literatury.

Historiografie kláštera je vsutku skoupá, můžeme se opírat jen o nevelký počet prací. Kromě dvou zastaralých a nekritických prací z minulého století z per J. Solaře a M. M. Feyfara,¹ které se zabývají klášterními dějinami v úplnosti, popisují další studie vždy jen vybraný úsek historie. Solařova práce, jako dostupnější, bývá často citována v novější literatuře² a vlastně tak položila základ k obrazu pohledského kláštera.

Faktograficky celkem spolehlivě, i když s několika drobnými nepřesnostmi, stručně a bez rozvinutí širších souvislostí, líčí založení kláštera J. Kurka.³ Počátkům pohledské fundace se nemohl vyhnout ani J. V. Šimák při popisu kolonizace v Čechách. Popisuje velmi stručně jeho vznik a uvádí správně jména

¹ Solař, J.: *Kláster cisterciánek Údolí Panny Marie*. PAM 3, 1859, s. 193 – 197.
Feyfar, M. M.: *Das ehemalige Cistercienserinnen-Stift Frauenthal*. Mikulov 1876.

² Viz Šimák, J. V.: *Středověká kolonizace v zemích českých*. *České dějiny I. 5*, Praha 1938, s. 1212.

³ Kurka, J.: *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská*. (*Místopis církevní do roku 1421.*) Praha 1915, s. 97.

i původ zakladatelek z rodu Vítkovců, dcer Vítky z Klokot, ale založení klade do doby krátce po roce 1263.⁴ V souvislosti s dějinami kláštera v Sedleci se potom o pohledském založení okrajově zmiňuje J. Čelakovský.⁵

F. Teplý, opíraje se o Balbína, považuje zcela mylně za zakladatelky pohledského kláštera příslušnice rodu hradeckých Vítkovců.⁶ Tato úvaha ovlivnila také autorem sestavený rodokmen pánů z Hradce, kde u Vítky z Hradce, bratra Oldřicha II. (1281 – 1312) a Oty (1281), je uvedeno, že jeho dcery měly v letech 1265 – 1277 založit nový klášter v Pohledu. Do rodokmenu dokonce zcela chybně zařadil i Ludmilu z Říše, ovšem nikoliv jako sestru zakladatelek, jak má správně být (ovšem u jiné větve Vítkovců), ale o generaci výše, jako sestru jejich děda.⁷ Tento názor pravděpodobně ovlivnil D. Hladíka, který považuje za spoluzakladatelku a první abatyši Kateřinu z Rožmberka na Jindřichově Hradci, míse takto dohromady dvě větve Vítkovců, z nichž ani jedna neměla na založení kláštera nějaký podíl.⁸

Čtyři sestry z rodu Vítkovců považuje vcelku správně za zakladatelky kláštera J. Kuthan. Protože sleduje především uměleckohistorické cíle, pouze naznačuje nejstarší historii i rodinné poměry fundátorek.⁹ Nejnověji, se stejným konstatováním, podala stručný přehled dějin kláštera v souvislosti s jeho místem a významem mezi ostatními cisterciáckými fundacemi K. Charvátová.¹⁰

Počátky kláštera také zmiňuje, i když jen letmo, R. Nový, který se však podrobněji zabývá nejstarším pohledským urbářem. Odvolává se na starší přehledy klášterních dějin podané Solařem a Kurkou.¹¹

Listinný materiál z přemyslovského období lze časově rozdělit na dvě skupiny. Do první je možné zařadit listiny z období let 1263 – 1280, které se týkají vlastního založení a prvního zabezpečení kláštera. O tyto písemnosti se opírá rekonstrukce počátků kláštera v tomto příspěvku. Potom následuje asi dvacetiletá mezera, kdy klášter nepřijal ani nevydal žádnou listinu a ani odjinud nemáme zprávy o jeho existenci.

Diplomatický materiál druhé skupiny přichází až na počátku 14. století, kdy zřejmě došlo k znovuoobnovení kláštera a postupnému upevňování a rozšiřování

4 Š i m á k , J. V. : *Středověká kolonizace*, s. 1212 pozn. 1.

5 Č e l a k o v s k ý , J. : *Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými. Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa, třída I, č. 58.* Praha 1916, s. 24, pozn. 34.

6 T e p l ý , F. : *Dějiny města Jindřichova Hradce I.* Jindřichův Hradec 1927, s. 71, pozn. 52b.

7 T e p l ý , F. : *Dějiny, rozrod pánů z Hradce za s. 224.*

8 H l a d í k , D. : *Dějiny kláštera Porta Coeli I.* Tišnov 1994, s. 129.

9 K u t h a n , J. : *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby.* Praha 1983, s. 173n.

10 Ř á d c i s t e r c i á k ů v č e š k ý c h z e m í c h v e s t ř e d o v ě k u. *Sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera v Plasech.* Praha 1994, s. 98.

11 N o v ý , R. : *Studie o předhusitských urbářích I. Sborník historický 13,* 1965, s. 51. Urbář vydal E m l e r , J. : *Decem registra censum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente.* Praha 1881, s. 20 – 22.

klášterního majetku. První listina z tohoto druhého období pochází až z roku 1303, v níž Raimund z Lichtenburka prodává klášterům sedleckému a pohledskému vesnici Bartoušov,¹² další pak pokračují kontinuálně po celé předhusitské období.

Klášterní archiv však obsahuje ještě jednu listinu starší, totiž z 22. července 1289, kterou dává Haiman z Lichtenburka brodskému rychtáři Wernherovi ves Macourov.¹³ Tato písemnost však původně nebyla součástí klášterního archivu, zřejmě do něj přešla až při získání této vsi cisterciačkami někdy před rokem 1329.¹⁴

Z diplomatického hlediska nelze v listinách z prvního období, tedy z doby zakládání kláštera, zachytit žádné náznaky diplomatické činnosti vlastního příjemeckého prostředí, které by mělo na vyhotovování listin prokazatelný podíl. Z rozboru klášterního archivu plyne¹⁵, že ústav získával listiny zvenčí od cizích vydavatelů a sám se na jejich přímém vzniku nepodílel. Z listin, které se dochovaly v jeho archivu z prvního období pocházejí dvě od papeže Řehoře X.,¹⁶ jedna z královské kanceláře,¹⁷ čtyři z biskupské¹⁸. Další vydali svými protředky kardinál Quido,¹⁹ komtur německých rytířů Ludvík²⁰ a Smil z Lichtenburka.²¹ Zbývá ještě listina biskupa Warmijského pro plebána v Pohledu, která však pochází z doby ještě před vznikem kláštera u svého vydavatele a do klášterního archivu se dostala až s koupí Pohledu²² a listina Jaroše z Poděhus, dochovaná pouze v opise, která jediná by mohla teoreticky být dílem příjemce, avšak pro některé faktické nepřesnosti je považována za podezřelou; mohla tedy vzniknout až s odstupem času.²³

Kromě vyjmenovaných listin se historie kláštera dotýkají ještě další, které však vznikly sice před vlastním založením kláštera, ale v souvislosti s jeho konstituováním. Také ony byly vyhotoveny prostředky svých vydavatelů, především královskou kancelář.²⁴ Nelze tedy pro období počátků kláštera zachytit stopy po diplomatické činnosti pohledských cisterciaček.

12 *RBM II*, s. 832 č. 1948. Originál je v Archivu Národního musea.

13 *RBM II*, s. 637 č. 1476.

14 *RBM III*, s. 620 č. 1582.

15 Především se pohledskými listinami zabýval v netištěné diplomové práci P. Žák: *Listiny kláštera Pohledského 1258 – 1357*. FF UJEP Brno 1966. Jeho závěry potvrdila a upřesnila Prolegomena k pátému svazku kodexu. Viz *CDB V*, 4, s. 36.

16 *CDB V*, 2, s. 304 č. 670, s. 305 č. 671.

17 *CDB V*, 2, s. 160 č. 579.

18 *CDB V*, 2, s. 131 č. 562, s. 132 č. 563, s. 236 č. 629, s. 307 č. 673.

19 *CDB V*, 2, s. 38 č. 494.

20 *CDB V*, 2, s. 226 č. 622.

21 *CDB V*, 2, s. 64 č. 517, notář Smila z Lichtenburka Jarloch, uvedený v DPM formuli.

22 *CDB V*, 1, s. 567 č. 382. Do klášterního archivu se postupně, pravděpodobně společně s koupí statků, dostaly i listiny další (*RBM II* s. 78 č. 195; *RBM II*, s. 81 č. 208; *RBM II*, s. 111 č. 292), která časově předcházejí vlastní založení kláštera, s jeho počátečními dějinami tedy nesouvisejí.

23 *CDB V*, 1, s. 668 č. 453*.

24 *CDB V*, 1, s. 654 č. 443, s. 656 č. 444, s. 657 č. 445, s. 661 č. 447, s. 670 č. 454.

Protože příjemce do formulací listin díky absenci příjemceckého prostředí mohl zasahovat jen stěží a omezeně, lze údaje v nich obsažené považovat za spolehlivé. Seřadíme-li události do časové posloupnosti jeví se založení kláštera takto.

O úmyslu založit nový klášter se dovídáme poprvé z listiny, datované k 25. květnu 1265, kdy Ludmila z Říše, „filia quondam antiqui Witigonis“ prodává klášteru v dolnorakouském Zwettlu jisté příjmy ve vesnici Klein Weikersdorf, „... intendens dare operam sorori mee Katherine ad fundandam plantationem novam ordinis Cisterciensis in Boemia pro habitatione sanctimonialium feminarum ...“, tedy aby přispěla pomocí své sestře Kateřině při založení nového kláštera cisterciacek, který má být nově založen v Čechách.²⁵ K této transakci připojili svůj souhlas a současně se zřekli svých případných nároků na prodané příjmy i její bratři Vítek a Ojít z Třeboně a také na místě jejích sester Gertrudy a Juty Vilém ze Žinkov a Zumrak z Týnce²⁶. Svůj souhlas s učiněným obchodem přidávají ještě jednou a výslovně jmenovaní bratři a zástupci sester dalšími dvěma listinami z téhož dne, v nichž zároveň ustanovují ochránce celé transakce Rapotu z Falkenberka společně s jeho stejnojmenným synem Rapotou.²⁷ Jak předpokládá regest v diplomatáři, Vilém ze Žinkov a Zumrak z Týnce vystupují tady jako manželé sester Gertrudy a Juty.²⁸

Místo, kde má být nový klášter založen, není v těchto listinách jmenovitě uvedeno, pouze listina Ludmily z Říše udává všeobecně „in Boemia“. Prodej zwettelskému klášteru je možno vysvětlit jako Ludmilinu snahu o získání prostředků na financování nové lokace, pro niž bylo nejprve nutné zajistit alespoň minimální majetek, který by zajišťoval počáteční existenci. Ještě další listiny však dokládají úsilí o shromáždění základního majetku nového kláštera.

Ludmila se svou sestrou Jutou, společně titulované jako „nobilis matrone“, získaly pro nové založení od Jarka z Poděhus „ad fundandum cenobium sanctimonialium“ vesnici Pňov poblíž Nymburka.²⁹ Ani tady není uvedeno, kde má nový klášter stát. Datum této koupě – 28. nebo 29. srpna roku 1265 – nemusí být spolehlivé, protože mezi svědky je uveden jako vyšehradský probošt Petr, ale k tomuto termínu byl proboštem na Vyšehradě ještě Vladislav, který byl až 10. listopadu tohoto roku zvolen arcibiskupem v Salzburku.³⁰

Mezi svědky je tu uveden i regestem předpokládaný manžel Juty, onen muž s nezvyklým jménem Zumrak z Týnce, aniž by tu byl naznačen jakýkoli příbuzenský

²⁵ CDB V. 1, s. 654 č. 443.

²⁶ „Zmbracus de Tynz“ CDB V. 1, s. 654 č. 443.

²⁷ CDB V. 1, s. 656 č. 444, CDB V. 1, s. 657 č. 445.

²⁸ „et sororum mariti expresse nominati“ regest k CDB V. 1, s. 654 č. 443. U čísel 444 a 445 je situace obdobná. Ve jmenném rejstříku jsou na více místech nepochybně omylem pokládáni za bratry Ludmily, Vítka a Ojíte. Viz CDB V. 4, s. 167 (heslo Hogerus de Witignave), s. 260 (Wilhelmus de Syzingo), s. 278 (Zmbracus de Tinz).

²⁹ CDB V. 1, s. 668 č. 453+.

³⁰ E u b e l, C.: *Hierarchia catholica medii aevi (sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalum, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta)*. Regensburg 1913, s. 432. Listina má dvě datační formule.

vztah mezi nimi. Také označení Juty jako „nobilis matrona“ je výrazem jisté právní samostatnosti, kterou nemohla požívat jako vdaná, a stěží by se tak mohla nechat titulovat v přítomnosti předpokládaného manžela. Titul spíš označuje vdovský stav. Mezi svědky tu nalezneme i druhého z poručníků, předpokládaného Gertrudina manžela Viléma ze Žinkov, syna Protivova.³¹

Další informace se dovídáme z listiny Přemysla Otakara II. z 5 září 1265,³² v níž čteme, že Ludmila z Říše „intendens incorporare novam plantacionem ordinis Cisterciensis pro habitatione sanctimonialium feminarum per providentiam sororis sue Katherine, quondam abbatisse in Tuschenawitz“ prodala, opět se souhlasem svých bratří Vítka ze Skalice a Ojíře z Třeboně i svých sester Gertrudy a Juty, tentokrát již nezastupovaných, čtvrtinu svých statků ve vesnici Gerhartsdorf opatovi kláštera v Heiligenkreuzu. Prodej může být opět chápán, a text listiny to dosvědčuje, jako získávání prostředků na podporu nové fundace cisterciaček, zřizovanou z popudu její sestry Kateřiny, o které se nyní dovídáme, že kdysi byla abatyší v klášteře cisterciaček v Tišnově.

Abatyše tohoto jména je skutečně v tišnovském klášteře doložena, i když výslovně pouze jednou, a to k roku 1257.³³ Znění listiny se navíc dochovalo pouze v české verzi z XVI. století. Ale není důvodu pochybovat o jejím fungování jako představené kláštera, protože abatyše jiného jména (totiž „Elyzabet“) se vyskytuje poprvé na podzim roku 1264.³⁴

Kde měl nový klášter stát, se vyřešilo až před 17. říjnem 1267. Někdy před tímto datem totiž Juta, nyní titulovaná jako pozůstalá po Kunovi, „bone memorie quondam dicti de Chowan“, koupila od bratrů Budislava a Bartoloměje a od Osany, vdovy po jejich dalším bratrovi Bohuslavovi, vesnici Pohled se vším příslušenstvím i s patronátním právem. Tato koupě byla učiněná přímo před Smilem z Lichtenburka, pravděpodobně proto, že Bohuslav byl jeho bývalý purkrabí a území prodávané Jutě bylo původně součástí velkých držav, kolonizovaných Smilem v okolí tehdy Německého Brodu, které on zřejmě poskytl svému purkrabímu, ale na které však neztratil úplně nárok. Lze tak soudit právě z listiny ze 17. října 1267, v níž Smil nejprve čtenáře seznamuje s uskutečněnou koupí mezi příbuznými jeho purkrabího a Jutou a potom s touto koupí vyslovuje souhlas a společně se svými syny se zřiká všech práv, která k této vesnici společně mají.³⁵

Listina naznačuje i důvody, proč se koupě uskutečnila. Juta totiž získala „magne pietatis zelo“ majetek se vším příslušenstvím, že totiž „in ecclesia“ vsi Pohled chce založit klášter svatých panen cisterciaček ke cti blažené Pany a, jak zmiňuje vydavatel listiny, vlastně jej již zakládat začala. Proto Smil se svými syny poskytuje nové fundaci imunitu, tedy vzdává se svých soudních pravomocí,

31 Osoba tohoto jména a příbuzenského vztahu patří do rodu Drslaviců. Viz např. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Západní Čechy*. Praha 1985, s. 437.

32 *CDB V. 1*, s. 670 č. 454.

33 *CDB V. 1*, s. 229 č. 143.

34 *CDB V. 1*, s. 629 č. 424.

35 *CDB V. 2*, s. 64 č. 517.

a všech dávek a služebností, které by mohli mít k pohledskému majetku, a to proto, aby budoucí klášter nebyl napadán od Smilových potomků.

Účel, za jakým Juta, vdova po Kunovi z Chovan, ves Pohled i s kostelem kupuje, tedy pro založení nového kláštera, ji spojuje s Jutou, sestrou Kateřiny a Ludmily. Ve prospěch této dedukce hovoří její vdovský stav (nezapomeňme na termín „nobilis matrona“) i to, že Jutiny sestry, Kateřina i Ludmila, i Ludmiliny dcery, se i nadále budou vyskytovat v záležitostech kláštera. Dalším důvodem ve prospěch ztotožnění je skutečnost, že Pohled byl tehdy jediný nově zakládáný klášter cisterciáček a okruh osob, který se kolem nové fundace angažoval, byl velmi pravděpodobně stále týž. Ztotožníme-li pak obě Juty v jednu osobu, je potom jasné, že jejím manželem nemohl být Zumrak z Týnce.

Touto koupí získává Juta lokalitu zřejmě většího významu, na níž je rozhodnuto vybudovat novou fundaci. Její součástí je i stojící nebo právě budovaný farní kostel, který je možné využít jako základ nového kláštera.³⁶ Farní kostel tu začal stavět již roku 1263 plebán pohledského kostela Jakub, ale náklady na zamýšlenou stavbu přesahovaly jeho možnosti. Tak se totiž dovídáme z odpustkové listiny z 14. června 1263, kterou si plebán sám vyžádal od Anselma, biskupa Warmijského a legáta papežské stolice, a která vyzývá obecně všechny (ale konkrétně spíš okolní), aby ze svých od Boha propůjčených majetků podporovali stavbu nového kostela, a také poskytuje obvyklé čtyřicetidenní odpustky pro všechny, kteří k tomuto účelu přiloží pomocnou ruku.³⁷ Základní kámen ke kostelu položil kouřimský arcijáhen.³⁸

Počátky budování kláštera, a pravděpodobně i koupě vesnice Pohledu, spadají před 18. březem 1267, protože v tento den získává „ecclesia de Valle sancte Marie, Cisterciensis ordinis, Pragensis diocesis“, tedy pohledský klášter, odpustky od papežského legáta Guida.³⁹ Zároveň tato listina poprvé zachycuje změnu farního kostela v klášterní komunitu a vysvětluje tak zmínku Smilovy říjnové listiny o již započatých pracích („... iam fundare inchoavit ...“). Zakladatelky, především Kateřina jako abatyše a Juta, pociťovaly potřebu zajistit jádro klášterního majetku ze strany nejmocnějšího feudála v okolí, kterému původně pohledský statek patřil, a nepřímo si vyžádat jeho ochranu.

Další zmínky pramenů se týkají již konstituovaného kláštera. Listina pražského biskupa Jana z 14. června 1268,⁴⁰ dochovaná v torze, se nepochybně týká vysvěcení nového klášterního kostela. Lze tak soudit ze slov sankce „sanctissimorum predictorum martirum“, která se dochovala z téměř zničeného textu listiny, a která vyjadřuje, podle analogie s další listinou Janovou z 3. února 1271 (o níž bude ještě řeč níže), odevzdání ochrany kostela do rukou svatého

³⁶ K u t h a n , J. : *Počátky*, s. 174 nevidí na takové transformaci nic neobvyklého.

³⁷ *CDB V. 1*, s. 567 č. 382 „... plebanus Vallis sancte Marie, Pragensis diocesis, sicut ipse nobis significare curavit, ecclesiam parrochiale edificare inceperit opere sumptuoso ...“

³⁸ *CDB V. 1*, s. 661 č. 447. „Postmodum domino nostro archidiacono ponente lapidem primum in predicta ecclesia Pohled, ...“

³⁹ *CDB V. 2*, s. 38 č. 494.

⁴⁰ *CDB V. 2*, s. 131 č. 562.

Víta, Václava a Vojtěcha. Jako „cenobium ... de novo fundatum“ se klášter připomíná v druhé listině pažského metropolity Jana z 13. července 1268,⁴¹ kterou biskup uděluje odpustky všem, kteří navštíví klášter ve dnech Zvěstování, Nanebevzetí, Narození a Očištění Panny Marie, a také v pondělí ve dnech křížových.⁴²

Listiny biskupa Jana následuje několik ochranných a zabezpečovacích aktů. Nejvýznamnější je královské ochranné privilegium, které klášter získal od Přemysla Otakara II. v roce 1269.⁴³ Král touto listinou přijímá klášter i všechny tam žijící osoby do své všeobecné ochrany a ochranu soudní svěřuje do rukou své manželky Kunhuty. Potvrzuje dále Pohledu jeho majetek, z něhož jmenuje výslovně ves Jitkov u Havlíčkova Brodu, kterou klášter získal od Smila z Lichtenburka výměnou za statky v Pňově a půl vsi Wetzelsdorf v Rakousku. Jiná zboží nejmenuje, protože jsou zřejmě malého rozsahu nebo je panovník spíše předpokládá. Zvlášť potom uvádí zboží ve Staré Říši, které se klášteru dostalo jako dar od sester Alžběty a Veleny, nyní žijících v klášteře. Obě jsou jmenovány jako dcery nán známé Ludmily (z Říše), o níž se tu praví, že byla „quondam alumpna coniugis nostre prefate“, tedy vychovatelka královny Kunhuty. Zboží v Říši bylo panovníkem zřejmě propůjčeno buď Ludmile nebo jejímu nám neznámému manželovi a po jejím úmrtí se přes její dcery dostalo Pohledu. Na rezidua královského práva ukazuje skutečnost, že král připojuje souhlas k této donaci.

Pravděpodobně teprve potom došlo k inkorporování nového kláštera do cisterciáckého řádu. Generální kapitula, na žádost českého krále, pověřila roku 1270, tedy rok po vydání Přemyslova ochranného privilegia, opaty klášterů Hradiště (nad Jizerou) a ve Žďáře, aby prohlédli místo nové lokace a posoudili dostatečnost majetku. Duchovní správa kláštera měla přicházet podle tohoto pověření zřejmě původně z Velehradu,⁴⁴ což ale odporuje pozdějšímu stavu ze 14. století, kdy nad Pohledem držel ochrannou ruku klášter sedlecký. Doklady z doby počátků kláštera nehovoří výslovně o žádných filiačních vztazích, které by se vztahovaly ať k Velehradu nebo k Sedleci. Teprve pro 14. století, tedy pro předpokládanou dobu po obnovení kláštera, je tato role vyhrazena výslovně sedleckému klášteru. To by mohlo vypovídat o jeho roli při rekonstituování kláštera

⁴¹ CDB V. 2, s. 132 č. 563.

⁴² Protože je tento den v listině uveden zvlášť a celá sekvence je položena za datovací formulí a navíc napsaná sice stejnou rukou (která je kancelářského původu), ale zřetelně stlačeným písmem, působí jako přepis. Snad znamená význačný den pro klášter.

⁴³ CDB V. 2, s. 160 č. 579.

⁴⁴ „Inspectio abbatiæ Vallis Sanctæ Mariæ monialium, quam petit incorporari Ordini rex Bohemiæ; de Gradis et de Sara abbatibus committitur auctoritate Capituli generalis, ut ad loca personaliter accedentes possessiones et proventus ipsius monasterii, si sufficerint, inspiciant et dictante conscientia ipsam incorporent, si viderint expedire, non expectata ulterius licentia Capituli generalis, et sit filia de Villagrade. Abbas de Cedeliz hoc eis denuntiet“. Viz: C a n i v e z, J. M.: *Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis*. T. III, Louvain 1935, s. 91, č. 69.

a přechod filiačních práv by toho byl jen logický důsledek. Sedlec je také příhodnějším (bližším) patronem než vzdálený Velehrad.

Prohlédnutí místa nové fundace s kladným výsledkem přineslo klášteru další ochranné listiny od vysokých církevních hodnostářů. Nejprve opět od pražského biskupa Jana, který listinou z 3. února 1271 bere klášter v ochranu svou i svatého Víta, Václava a Alberta a potvrzuje donace⁴⁵ a další 5. srpna 1272 od papeže Řehoře X.,⁴⁶ který téhož dne však vydal ještě jednu listinu v jeho prospěch, když přikázal pražskému biskupovi, aby odvracel útoky nepřátel na klášter.⁴⁷ Pohled získal ještě listinu od německých rytířů, kteří se na prosbu Smila z Lichtemburka vzdávají všeho práva, které měli ke kostelu v Pohledu, a to pro „fundando et edificando monasterio“. Za to přijali náhradou od Smila nějaká pole ležící v brodském farním obvodě, které držel do té doby brodský rychtář Wernher řečený Piscator.⁴⁸

Z rozboru uvedených pramenů plyne, že původním iniciátorem založení nového kláštera byla bývalá abatýše v Tišnově Kateřina, která se poté stala i první abatýší v Pohledu. Pro tuto myšlenku záhy získala podporu i konkrétní pomoc svých sester, především Ludmily z Říše a Juty, které se snažily získávat hoto- vost i nemovitý majetek pro zabezpečení nové fundace. Kateřina sama, jako bývalá abatýše a tedy osoba zasvěcená duchovnímu stavu, nedisponovala velkým majetkem, z něhož by sama zajistila své založení. Zvláště cenná byla pomoc Ludmily, která jako bývalá vychovatelka královny Kunhuty měla jistě velmi blízko k panovnickému dvoru, a mohla u něj vyhledávat ochranu pro nové založení. Že snahy sester nevyzněly zcela naprázdno, je vidět z výše zmíněného Přemyslova ochranného privilegia, jímž prakticky nový klášter odevzdává do ochrany své manželky. Královna Kunhuta se tak stává autoritou pro fundaci, na níž se výrazně podílela její bývalá blízká služebnice.

Rodinný původ zakladatelek kláštera je třeba hledat mezi třeboňskými Vítkovci. Bratry Ludmily, Kateřiny a Juty, které uvádějí naše listiny, byli Vítek ze Skalice a Ojř z Třeboně, také ze Svin a později z Lomnice, kteří tvořili společně s Pelhřimem z Třeboně (v té době již zemřelým) a další sestrou Gertrudou silnou a významnou generaci. Zvláště v osobě Ludmily z Říše a Ojře z Lomnice se dostala až do blízkosti královského dvora a do vysokých zemských úřadů, sestra Kateřina původně zaujala místo tišnovské abatýše. Také přes Ludmilu z Říše, o níž listina prozrazuje, že byla „filia quondam antiqui Witigonis“,⁴⁹ generaci můžeme spojit s Vítkem z Klokot, synem Vítkva nejstaršího.⁵⁰

O vlastních příčinách, které vedly k založení nového konventu, nejsme z pramenů diplomatické povahy zpraveni výslovně, hovoří se pouze o důvodech

45 CDB V. 2, s. 236 č. 629, pobobné jako u torza.

46 CDB V. 2, s. 305 č. 671.

47 CDB V. 2, s. 304 č. 670.

48 CDB V. 2, s. 226 č. 622.

49 CDB V. 1, s. 654 č. 443.

50 Nejspolehlivější rodokmen větví Vítkovců přináší M. P a n g e r l: *Die Witigonen; ihre ersten Sitze und ihre älteste Genealogie*. AÖG 51, 1873, s. 503–576.

obecně zbožných. Skutečnost ale mohla být složitější. První snahy o vznik nového kláštera jsou spojeny, jak bylo výše ukázáno, se jménem Kateřiny, sestry Ludmily z Říše, Ojře z Lomnice, Vítka ze Skalice a jejich sester Gertrudy a Juty. Teprve poté se k její iniciativě připojily i její sestry, které, zejména Ludmila, zajistily svou péči první období existence. O Kateřině samotné se dovídáme, že byla původně abatyší v klášteře cisterciaček v Tišnově.

Je-li jmenována jako abatyše bývalá, a to právě v době, kdy jsou sháněny prostředky pro doposud neuskutečněnou fundaci, není jisté, že o novém založení uvažovala jako abatyše úřadující. Tady je vhodné připomenout, že v této době ještě není jasno, kde má nový klášter vlastně stát, pouze se všeobecně hovoří o místě někde v Čechách. Nemohla tu tedy předcházet nějaká dlouhodobá příprava nového založení.

Když pečlivě zkoumáme časovou následnost událostí, můžeme se pokusit o jiný výklad. Lze se také domnívat, že o nové fundaci začala uvažovat až poté, když z neznámých důvodů přestala být představenou kláštera v Tišnově. Nová tišnovská abatyše Alžběta se poprvé připomíná na podzim roku 1264, což je ale půlrok předtím, než se začaly shánět prostředky na novou fundaci.

Kdyby Kateřina o nové fundaci uvažovala ještě jako abatyše úřadující, lze předpokládat, že by se většina aktů, které by znamenaly zajištění nového kláštera, odehrála v době, kdy by stála v čele svého původního ústavu. Že by nové založení připravila předem a za pomoci zajištěného postavení. Spíše se ale zdá, že k tomu došlo až poté, co rezignovala nebo byla přinucena rezignovat na místo tišnovské abatyše.

Ztracené prestižní postavení představené královského kláštera pro příslušnici významného rodu Vítkovců, přesněji jejich třeboňské větve, a sestru bývalé vychovatelky panující královny mohlo mít vliv na myšlenku vzniku nového kláštera. Pro ni byly vzápětí získány ženské příslušnice silné generace třeboňských Vítkovců v čele s bývalou vychovatelkou královny Kunhuty Ludmilou a ty také zajistily nové fundaci první statky i prostředky zabezpečující chod.

Naproti tomu nemáme zpráv o tom, že by se nějak angažovali na přípravách založení nové fundace nebo klášter později nějak podporovali, další příslušníci rodiny třeboňských Vítkovců, zejména bratři Kateřiny. Pravděpodobně stáli stranou těchto snah, z nichž výraznější Ojř je v té době zcela jistě zainteresován na kolonizaci území kolem a jižně od Třeboně.⁵¹ Jeho vztah k nové fundaci lze považovat za pasívní, pouze souhlasí s odprodejem statků⁵², a nemáme doloženo, že by sám někdy nový klášter dotoval, a to ani v pozdější době, kdy získal významné postavení jako zemský úředník⁵³ a kdy získané úřady společně s rozsáhlým panstvím přinášely nemalý zisk.

⁵¹ Od šedesátých let se píše s predikáty z Třeboně (1261), ze Svin (1263), od 1281 z Lomnice.

⁵² *CDB V*, 1, s. 656 č. 444.

⁵³ Od roku 1284 má hodnost *summus camerarius* (*RBM II*, s. 568 č. 1315) a je členem Závišovy skupiny, která ovládá okolí mladého krále.

Pozemkové vlastnictví kláštera nebylo v přemyslovské době rozsáhlé a pro neexistenci zakládacího privilegia je třeba jeho rozsah rekonstruovat z dochovaného listinného materiálu. Zpočátku je tvořila ves Pňov koupená sestrami Jutou a Ludmilou od Jarka z Poděhus v roce 1265.⁵⁴ Někdy před 17. říjnem 1267 se podařilo koupit Pohled,⁵⁵ čímž bylo i nalezeno místo, kde má stát nový klášter. Definitivně se Pohled stal majetkem kláštera někdy kolem roku 1270, kdy se němečtí rytíři zřekli všeho práva, které k němu ještě měli⁵⁶, a zboží v Pohledu se tak přirozeně stalo základem a centrem klášterní pozemkové državy. Zřejmě proto byla vzdálenější ves Pňov záhy vyměněna za bližší Jitkov, jak dosvědčuje zmínka v ochranném privilegiu Přemysla Otakara II. z roku 1269,⁵⁷ z něhož se zároveň dovídáme o dalším majetku, který král cisterciáckám potvrzuje. Kromě již zmíněného Jitkova se jedná o polovinu vsi Wezelkendorf v Horních Rakousích a potom nějaké, blíže nespecifikované, zboží v Říši (Staré), které se klášteru dostalo jako donace dcer Ludmily z Říše Alžběty a Veleny, které je přinesly při svém vstupu do kláštera. S držbou fary v Pohledu souviselo patronátní právo kaple na Bukové hoře, o niž pohledské cisterciáčky musely vést spory.⁵⁸

Jmenované lokality představují pravděpodobně všechn majetek, kterým klášter disponoval krátce po svém založení, protože nemáme z pozdější doby doklad o tom, že by sestry nárokovaly další vsi nebo si stěžovaly na zcizení konkrétního zboží. Výčet majetku tedy skutečně krátce po založení nebyl velký, ale ani další období klášteru nepřálo.

Po smrti Přemysla Otakara II. vstoupila do země vojska vítěze v bitvě na Moravském poli Rudolfa Habsburského i ochránce království Oty Braniborského, která se setkala u Čáslavi. Rudolfovo vojsko, které leželo kolem Havlíčkova Brodu, jistě, jak se předpokládá, nevynechalo klášter a vyplenilo jej. O devastaci kláštera může nepřímou vypovídat odpustková listina biskupa Tripolského Pavla, kterou máme dochovanu z ledna roku 1280,⁵⁹ jíž se dávají odpustky těm, kteří klášteru ve všech jeho svátcích podají pomocnou ruku.

Od roku 1280 až do počátku 14. století není v archivu pohledského kláštera dochována jediná listina, a protože ani ostatní listiny o něm nic nevypovídají, nemáme o jeho vnitřních dějích a starostech zmínku. Starší literatura předpokládá, že klášter v této době neexistoval, neboť byl vyvrácen vojsky krále Rudolfa a osazenstvo uprchlo pryč.⁶⁰ Teprve na počátku 14. století dochází k novému rozvoji kláštera, který se zaměřuje na získání dalšího pozemkového vlastnictví, z něhož lze především očekávat příjmy.

Důvody, kterými je možno vysvětlit nevelký rozsah majetku a z něho plynoucí malý význam kláštera, nelze omezovat na konstatování o malém zájmu

54 CDB V. 1, s. 668 č. 453+.

55 CDB V. 2, s. 64 č. 517.

56 CDB V. 2, s. 226 č. 622.

57 CDB V. 2, s. 160 č. 579.

58 CDB V. 2, s. 307 č. 673; RBM III, s. 547 č. 1399.

59 RBM II, s. 522 č. 1203.

60 Ž á k , P. : *Listiny*, s. 9.

donátorů. Příčiny mohly být i jiné. Klášteru se dostalo na počátku od zakladatelek nevelkého území v místech, kde se jen obtížně získávaly statky další, protože ves Pohled ležela v dosti zalidněné aglomeraci Havlíčkova Brodu, v níž máme pro dobu založení kláštera prokázanou intenzivní prospekci a těžbu drahých kovů. Dá se předpokládat, že okolní půda byla tedy prakticky rozebrána. Kromě tohoto nevelkého území, navíc ohraničeného prospektorskou činností, neměl klášter patrně žádnou neosídlenou zemi, kterou by mohl kolonizovat, vysadit na ní nové vsi a tak si zvětšovat příjmy, jako tomu bylo např. u cisterciáček tišnovských a jiných cisterciáckých klášterů. Tato okolnost se zdá být určující pro ekonomickou situaci kláštera.

V tomto směru patrně také selhal možný úmysl zakladatelek spoléhat na přízeň panujícího rodu, na spojení královna – její vychovatelka Ludmila z Říše, jak by o tom mohlo vypovídat ustanovení královny Kunhuty ochránčyní kláštera.⁶¹ Tento úmysl však, vyjma zmíněného ochranného privilegia, nedošel naplnění. Protože nemáme doloženu žádnou královninu aktivitu v tomto směru, zdá se, že Kunhuta chápala svou roli ochránčyně kláštera zcela formálně – zvláště pak po smrti Přemysla Otakara II. Dar ani větší fundace od panovnického rodu prostě nepřišla. Pohroma na Moravském poli dokonala své.

Po Přemyslově pádu ztrácejí pohledské cisterciáčky i královninu ochranu, ona sama může disponovat jen svými vdovskými statky a o její ochranná role má zcela iluzorní povahu. Protože o fundaci svých sester nejeví doložitelný zájem ani jejich bratři, zvláště tehdy již zámožný Smil z Nových Hradů, ani Lichtenburkové,⁶² kteří mají statky v okolí, nezbývá sestrám nikdo, od něhož by mohly očekávat bohatší donaci.

Shora naznačené okolnosti především působily na utváření role pohledského kláštera, kterou hrál v dějinách, jeho významu i jeho pozemkového vlastnictví krátce po založení. Zároveň nám prameny umožnily sledovat genezi snah o položení základů nového duchovního ústavu.

⁶¹ CDB V. 2, s. 160 č. 579.

⁶² Ti však inklinovali spíše ke žďárskému klášteru. Navíc po Smilově smrti (1269) přichází nová generace Lichtenburků. Srovnej Urban, J.: *Lichtenburkové – jejich postavení v českých dějinách doby předhusitské*. Praha 1993, s. 206n.

DIE ANFÄNGE DES KLOSTERS IN POHLED (FRAUENTHALL BEI DEUTSCH BROD)

Dieser Beitrag beschäftigt sich mit der Gründung des Zisterzienserinnenklosters in Frauenthall, über welche bisherige Fachliteratur gegensätzliche Berichte bis jetzt anbietet. Auf Grund chronologischer Zusammensetzung der Urkunden und ihrer ausdrücklichen Quellenkritik ist es möglich diese Ungenauigkeiten zu erklären und einen neuen Anblick der Anfänge der Klostergeschichte herzustellen.

Was die Personennamen der Gründeres anbelangt, handelt es sich insgesamt um vier Schwestern (Katharina, Gertruda, Jutta und Ludmila von Reusch) aus der Wittingauer Linie von dem Haus der Witigonen, um Töchter von Witego von Klokot. Erste Äbtissin in Pohled obengenannte Katharina war vorher eine Äbtissin im Kloster Porta Coeli in Tischnowitz (bei Brünn). Es ist festzustellen, dass sie über neue Klostergründung erst danach nachdenken began, wenn sie ihre Prestigestellung an der Spitze des königliches Klosters in Tischnowitz verloren hatte (oder sogar verlassen müste?). Mit einer Unterstützung ihrer Schwestern, vor allem mit der Beihilfe Ludmilas von Reusch, die früher Erzieherin (alumna) der jungen Königin Kunhuta war, wurde nach zwei Jahre dauernder Untersuchung ein Platz im Dorf Frauenthall gefunden, wo schon ein Pfarrkirche stand. Dort wurde zwischen Winter 1265 und Frühling 1267 ein neues Kloster gegründet.

Das Kloster in Frauenthall wurde inmitten des stark kolonisierten Territoriums gegründet, wo sich vor allem der Bergbau sehr rasch entwickelte. Neue Stiftung wurde nicht mit breitem Land dotiert, und deshalb blieb dem Kloster nur ein enger Raum für eigene Kollonisationsbemühungen übrig, was sehr wichtig für die Erhöhung seiner Einkommen war. Nach der Schlacht bei Dürnkrot (1278) ist auch die vorrausgesetzte königliche Unterstützung ausgeblieben. Deshalb blieb das Kloster immer arm und unbedeutend und wurde in der Zeit des Interregnums, sehr wahrscheinlich durch das Heer des Königs Rudolf I von Habsburg, zerstört und erst auf dem Beginn des 14. Jhs. wiederaufgebaut.

Übersetzt von Jiřina Štouračová